

સર્જક અર્નેસ્ટ હેમિંગ્વે

- ડૉ. મનોજ માહ્યાવંશી

સારાંશ (Abstract):

‘ધ ઓલ્ડ મેન એન્ડ ધ સી-બુક્લો માછીમાર અને દરિયો’ નવલકથાથી જાણીતાં નોબેલ વિજેતા અમેરિકન કથાસર્જક અર્નેસ્ટ હેમિંગ્વે (૨૧/૦૭/૧૮૯૯થી ૦૨/૦૭/૧૯૬૧) જગતભરની ભાષાઓમાં ખ્યાત છે. ‘ઓલ્ડ મેન એન્ડ ધ સી’ ઉપરાંત the snows of Kilimanjaro, The sun also rises, a farewell to arms અને for whom the bell tolls અને કેટલીક બીજી ટૂંકી વાર્તાઓ પણ આપી હતી. ‘Winner Take Nothing’ એ પણ તેમનો એક વાર્તાસંગ્રહ છે. પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધમાં એમ્બ્યુલન્સના ડ્રાઈવર તરીકે નોકરી કરેલી-સેવા આપેલી. એકથી વધારે વાર મરતા મરતા બચી ગયેલો, ચાર વાર લગ્ન કરેલા અને આખરે બંદુકની ગોળી ચલાવી આત્મહત્યા કરેલી. ઓળખ એક સાહસી મહેનતુ લેખક તરીકે વિશ્વસાહિત્યમાં થાય છે. પુલિત્ઝર અને નોબેલ પુરસ્કાર પ્રાપ્ત ‘ઓલ્ડ મેન એન્ડ ધ સી’નો માછીમાર એ વિશ્વસાહિત્યનો આશાવાદી અને બદકિસ્મત માછીમાર છે. હેમિંગ્વેએ આ નવલકથામાં પાને પાને દરિયામાં મહાકાય માછલી સાથે ઝઝૂમતા માછીમારરૂપે જીવનમાં હિંમત નહીં હારવાની વાત કરી છે. અહીં દરિયો એક પાત્રરૂપે સશક્ત અભિવ્યક્તિ પામ્યો છે. બુક્લો સાંતિયાગો આ દરિયો અને માર્લીન, શાર્ક જેવી માછલી જેવાં મહાકાય પાત્રો સાથેની મૂઠભેડમાં ભાવકને ભીંજવી નાખે છે. કૃતિનો અંત હેમિંગ્વેની વિશેષતા બને છે, as it is, always marvelous. ‘અ ફેરવેલ ટુ આર્મ્સ’માં યુદ્ધના વિષયને જ દર્શાવાયું છે, જેમાં કથાનો નાયક ફેડરિક પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધમાં એમ્બ્યુલન્સ હાંકે છે. ‘a canary for one’ નામની ટૂંકીવાર્તાનો અનુવાદ ‘કેનેરી’ શીર્ષકથી ભોગીલાલ ગાંધીએ કર્યો છે. જેમાં ટ્રેનની મુસાફરી દરમિયાન ચિંતાસભર સ્ત્રીપાત્રનું નિષ્ફળતાથી ભરેલું અને દુભાયેલ જીવનનો અંદાજ મળી રહે છે. એક વાર્તાનો અનુવાદ ઉષા જોષીએ ‘બુક્લો’ શીર્ષકથી કર્યો છે. એ વાર્તામાં યુદ્ધને કારણે સર્જાયેલા વાતાવરણનું નિરૂપણ છે બધા પોતાનો જીવ બચાવવા માટે પોતાની મૂળ જગ્યા છોડીને બીજી જગ્યાએ જઈ રહ્યા છે ત્યારે એક ૭૬ વર્ષનો વૃદ્ધ ચિંતાતુર છે કારણ કે, બકરી, બિલાડી અને પારેવાંને છોડીને આવવાનું દુઃખ તેને મન વિશેષ છે. The killers વાર્તાનો ગુજરાતી અનુવાદ ‘હત્યારાઓ’ શીર્ષકથી થયેલો છે એ વાર્તામાં પણ હેમિંગ્વેનું મોત સંબંધિત વલણ સ્પષ્ટ થાય છે. નાદુરસ્ત તબિયતને લીધે ૧૯૫૪માં હેમિંગ્વે નોબેલ પુરસ્કારના કાર્યક્રમમાં જઈ

નહોતા શક્યા. અનેક મુશ્કેલીનો સામનો કરીને તેમણે સાહિત્ય સર્જ્યું. schizophrenia-મતિભ્રમ નામના રોગનો પણ શિકાર બનેલા.

બીજરૂપ શબ્દો(Keywords): અર્નેસ્ટ હેમિંગ્વે, પુલિત્ઝર, નોબેલ, ધ ઓલ્ડ મેન એન્ડ ધ સી, ‘ધ સ્નોઝ ઓફ કીલિમાન્જારો.’, a farewell to arms, ‘કેનેરી’, ‘બુલ્લે’, The killers-‘હત્યારાઓ’ ‘ઉથ ઇન ધ આફ્ટરનૂન’, schizophrenia-મતિભ્રમ.

કોલેજકાળથી જેમની ‘ઓલ્ડ મેન એન્ડ ધ સી-બુલ્લે માછીમાર અને દરિયો’ નવલકથાનો આશિક રહ્યો છું એવા અમેરિકન સર્જક અર્નેસ્ટ હેમિંગ્વે (૨૧/૦૭/૧૮૯૯થી ૦૨/૦૭/૧૯૬૧) જગતભરની ભાષાઓમાં આજે અનુવાદરૂપે ખ્યાત છે. આ જુલાઈ ૨૦૨૫માં જેમની ૧૨૬મી જન્મજયંતી ગઈ એવા આ સર્જકની આત્મા આજે પણ અનોખી છે. નાઝીર મનસુરી સાહેબે વર્ગોમાં આ લેખક અને એના સાહિત્ય વિશે વિદ્વતાસભર વિશદ ચર્ચા કરેલી તે હજુ યાદ છે. પછી તુરંત ગ્રંથાલયમાંથી ‘ઓલ્ડ મેન એન્ડ ધ સી’ ગુજરાતીમાં (અનુ. જયા મહેતા) શોધીને વાંચેલી. ‘ઓલ્ડ મેન એન્ડ ધ સી’ ઉપરાંત the snows of Kilimanjaro, The sun also rises, a farewell to arms અને for whom the bell tolls અને કેટલીક બીજી ટૂંકી વાર્તાઓ પણ આપી હતી. ‘Winner Take Nothing’ એ પણ તેમનો એક વાર્તાસંગ્રહ છે. શીર્ષક જ કહી દે છે કે જીતનારો કશું મેળવતો નથી. હારનારો ગૂઢ અર્થમાં ઘણું બધું મેળવે છે. આ સર્જકનો જન્મ અમેરિકાના ઈલીનોઈસ -ઓકપાર્ક ખાતે થયો હતો. તેમના પિતા વ્યવસાયે ડોક્ટર અને માતા સંગીતકાર હતાં. આ અમેરિકન સર્જક પોતાની સાહસિક જીવનશૈલી માટે ખૂબ જાણીતાં છે. તેમણે પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધમાં એમ્બ્યુલન્સના ડ્રાઈવર તરીકે નોકરી કરેલી-સેવા આપેલી. હકીકતે તેમની ઈચ્છા તો યુદ્ધ લડવાની હતી પણ શારીરિક રીતે અયોગ્ય જાહેર થયેલા. તેમના સાહિત્યમાં જીવનના રહસ્યો જોઈ શકાય છે તેના મૂળમાં તેમનું પોતાનું અનેક રીતે વિલક્ષણ રીતે જીવાયેલું જીવન છે. તેમના પિતાએ આત્મહત્યા કરી હતી. પોતે એકથી વધારે વાર મરતા મરતા બચી ગયેલો, ચાર વાર લગ્ન કરેલા અને આખરે બંદુકની ગોળી ચલાવી આત્મહત્યા કરેલી. એ આત્મહત્યા હતી કે પછી અકસ્માત એ બાબતે પણ ઘણી ચર્ચા થયેલી, પણ એક મિત્રને લખેલા પત્રમાં આ સર્જકે આત્મહત્યા કરવા તરફ ઈશારો કરેલો હતો એ જોતા એ આત્મહત્યા જ હતી એવું મોટા ભાગના લોકો સ્વીકારે છે.

અર્નેસ્ટ હેમિંગ્વેની ઓળખ એક સાહસી મહેનતુ લેખક તરીકે વિશ્વસાહિત્યમાં થાય છે. પુલિત્ઝર અને નોબેલ પુરસ્કાર પ્રાપ્ત ‘ઓલ્ડ મેન એન્ડ ધ સી’નો માછીમાર એ વિશ્વસાહિત્યનો આશાવાદી અને બદકિસ્મત માછીમાર છે. હેમિંગ્વેએ આ નવલકથામાં પાને પાને દરિયામાં મહાકાય માછલી સાથે ઝઝુમતા માછીમારરૂપે જીવનમાં હિંમત નહીં હારવાની વાત જે રીતે કરી છે તે અભિનંદનીય છે. જે રીતે એ મહાકાય માછલીને કિનારે લઈ આવવા અને લોકોને પોતાની તાકાત બતાવી દેવા તત્પર છે એનું વર્ણન અને અંતમાં મહાકાય માછલીના

હાડપિંજરને જોઈ લોકો તેના પર હશે ત્યારે એ વાતને ધ્યાને નહીં લઈને સિંહના સ્વપ્ન જોવા લાગે એ વર્ણનમાં લેખકે ઘણું બધું માર્મિક રીતે વાચકને કહેવાનું છે. આ કૃતિના માછલી સાથેના માછીમારના સંવાદો મહત્વપૂર્ણ છે. કેટલાક સંવાદો જુઓ,

‘Man is not made for defeat. Man can be destroyed, but not defeated.’

અર્થાત માણસને હરાવી શકાતો નથી, માણસનો નાશ થાય પણ તે હારતો નથી. છેલ્લે સુધી લડત આપનાર માણસનું મૃત્યુ થાય તો એ લડતા લડતા મર્યો છે પણ હાર્યો નથી આ ખૂમારી પેલો બુદ્ધો માછીમાર ધરાવે છે. અને એટલે જ તો દિવસોની લડાઈ પછી કાંઠે મહાકાય માછલીનું હાડપિંજર ખેંચી લાવનાર આ બુદ્ધો સાંતિયાગો પોતાના મનોજગતમાં ફરી સાહસ કરવા તત્પર છે. જુઓ તેનું સ્વપ્નજગત,

"The old man was dreaming about the lions." એટલે સિંહનું સ્વપ્ન જોતો આ હેમિંગવેનો બુદ્ધો નાયક પોતાની નિષ્ફળતાથી નિરાશ થયો નથી અને ઊઠીને પાછો માછલી પકડવા સમુદ્રમાં જતો રહેશે એ તરફનો ઈશારો છે.

આ નોબેલ વિનિંગ નવલકથાના અન્ય કેટલાક સંવાદો જુઓ,

“It’s silly not to hope. It’s a sin he thought.” આશા ન રાખવી એ તો પાપ સમાન છે એવું સ્પષ્ટ માનતો બુદ્ધો માછીમાર સાંતિયાગો વિચારોમાં અને દ્રઢતામાં પાક્કો જુવાન છે.

“Every day is a new day. It is better to be lucky. But I would rather be exact. Then when luck comes you are ready.” દરેક દિવસને નવેસરથી આવકારીને મહેનત-સંઘર્ષ કરવાની ફિલસુફી સાંતિયાગો ધરાવે છે. એટલે જ તો બુદ્ધો હોવાં છતાં તે પ્રયત્ન કરવામાં મક્કમ છે, જુઓ- “I may not be as strong as I think, but I know many tricks and I have resolution.”

માછલીને મારીને કાંઠે લઈ જવા માટે મરણિયો પ્રયાસ કરતો આ બુદ્ધો સાંતિયાગો માછલી સાથે ભાવાત્મક રીતે જોડાયેલો છે. આ ૧૮ ફૂટ લાંબી માર્લીન માછલીએ જ તો આ ડોસામાં જાણે નવો જોમ-જુસ્સો પેદા કરી દીધો હતો એટલે તે આ માછલીને ઉદ્દેશીને કહે છે-

"Fish, I love you and respect you very much. But I will kill you dead before this day ends" માછલીને ઉદ્દેશીને બોલાતો આ બીજો એક સંવાદ જુઓ,

"I am sorry that I went too far out. I ruined us both"

કેટલાક લોકો આ કૃતિમાંથી ઉત્સાહી આશાવાદ નકામો છે, જીવનમાં આવેલી સ્થિતિ-ઈચ્છેલું ના મળે તેનો સ્વીકાર કરવો જોઈએ નહીં તો આ સાંતિયાગો જેવી જીવ ભારી પડી શકે છે એવાં અર્થઘટનો પણ તારવે છે. પણ હેમિંગવેનો આ બુદ્ધો સાંતિયાગો માછીમાર તો પોતાના વિનાશનો કે નુકશાનનો વિચાર કર્યા વિના આશાવાદી બનીને મધદરિયે ઝઝૂમે છે. અને એ જ આ કૃતિની વિશેષતા છે. સર્જક હેમિંગવે પાસે તો પોતાની બોટ હતી

અને માછીમારી પણ કરતા હતાં. અહીં દરિયો એક પાત્રરૂપે સશક્ત અભિવ્યક્તિ પામ્યો છે. બુદ્ધિ સાંતિયાગો આ દરિયો અને માર્લીન, શાર્ક જેવી માછલી જેવાં મહાકાય પાત્રો સાથેની મૂઠભેડમાં ભાવકને ભીંજવી નાખે છે. શાર્ક સાંતિયાગોએ પકડેલી માર્લીન છીનવી લે છે એ હકીકતે તો સાંતિયાગોની સફળતાને છીનવી લે છે પણ કૃતિનો અંત હેમિંગ્વેની વિશેષતા બને છે, as it is, always marvelous. જીવનમાં જીવની જીકર કરતી આ કૃતિ વિશ્વસાહિત્યની અતિમહત્વની કૃતિ છે. સફળતા-નિષ્ફળતા, આશા-નિરાશા, જોમ-જુસ્સો, આત્મવિશ્વાસ, વિનાશ, નુકશાન, દૃઢ મનોબળ જેવાં વિષયો ઉપરનું તત્વજ્ઞાન એટલે ‘ઓલ્ડ મેન એન્ડ ધ સી’. દીપક મહેતાએ નોંધ્યું છે કે- “ધ ઓલ્ડ મેન એન્ડ ધ સી”ની હસ્તપ્રત પોતાના પ્રકાશકને મોકલતી વખતે સાથેના પત્રમાં હેમિંગ્વેએ લખ્યું હતું કે આ નવલકથા મારા લેખકજીવનની સર્વોત્તમ નીપજ છે એટલું જ નહીં, મારી બધીઓ કૃતિઓ માટે તે ભરતવાક્ય-એપિલોગની ગરજ સારે તેવી છે. માત્ર ૧૨૮ પાનાંની આ નવલકથાએ હેમિંગ્વેને ૧૯૫૨માં સાહિત્ય માટેનું પુલિત્ઝર ઇનામ મેળવી આપ્યું એટલું જ નહીં, ૧૯૫૪નું સાહિત્ય માટેનું નોબેલ ઇનામ પણ તેમને મળ્યું. વિદેશી નાગરીકને અપાતો સર્વોચ્ચ ઈલ્કાબ પણ ક્યૂબાની સરકારે હેમિંગ્વેને આપ્યો તે આ નવલકથા પ્રગટ થયા પછી. આ નવલકથાની પહેલી આવૃત્તિની એક-એક નકલ આજે ૧૪૦૦ ડોલરમાં વેચાય છે!”

‘અ ફેરવેલ ટુ આર્મ્સ’ યુદ્ધના વિષયને જ દર્શાવાયું છે. આ કથાનો નાયક ફેડરિક પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધમાં એમ્બ્યુલન્સ હાંકે છે. આપણે જાણીએ છી કે સર્જક હેમિંગ્વે પોતે પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધમાં આ કામ કરી ચુક્યા હતાં. આ નવલકથામાં તમામ પાત્રો લશ્કર સાથે અને એ રીતે યુદ્ધ સાથે જ જોડાયેલા છે. ફેડરિકની પ્રેમિકા કેથેરાઈન અહીં મહત્વનું સ્ત્રીપાત્ર બની રહે છે. શીર્ષકમાં જે ઉલ્લેખ છે તે શસ્ત્ર-યુદ્ધને વિદાયનો સંદર્ભ અહીં કલાત્મક રીતે રજૂ થયો છે. ઘટનાઓ જ એવી બને છે કે એક સમયે યુદ્ધમાં પોતાના જીવના જોખમે દેશ માટે લડનારો નાયક શસ્ત્રનો ત્યાગ કરી દે છે. પોતાનો જ દેશ તેને ભાગેડું જાહેર કરીને સજા આપવા તત્પર બને ત્યારે આ નાયકને પ્રેમનું મહત્વ સમજાય છે અને બંને પ્રેમી સરકારની નજરથી ભાગતા ફરતા એકમેકના સાથમાં જીવન જીવે છે, પણ અહીં પણ અંત કરુણ છે. પોતાની પ્રેમિકા મૃત જન્મ આપીને પોતે પણ મૃત્યુ પામતા આ નાયક ફરી એકલો બને છે. વેદનશીલતા એ હેમિંગ્વેની કૃતિઓમાં કેન્દ્રસ્થાને હોય છે. અને એની સામે જ પાત્રોની ખૂમારી પણ દર્શાવાતી હોય છે. સર્જક પોતે જ પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધમાં અનુભવ પામેલા, ઘવાઈને વિવિધ ઈલાજોમાથી પસાર થયેલાં એ તમામ સત્ય ઘટનાઓને વલોવી વલોવીને જ સર્જકે ‘અ ફેરવેલ ટુ આર્મ્સ’ રચી છે. દીપક મહેતા આ કૃતિ સંદર્ભે નોંધે છે- “વાર્તાઓ તો અનેક હોય છે, પણ હરકોઈ વાર્તાનો અંત તો એક જ હોય છે. -મૃત્યુ’ આમ કહેનાર અમેરિકન નવલકથાકાર અર્નેસ્ટ હેમિંગ્વેની નવલકથા ‘અ ફેરવેલ ટુ આર્મ્સ’નો અંત તો મૃત્યુમાં જ આવે છે. પણ તેમાં લેખકે જે વાત કહી છે તે તો છે માણસજાતના યુદ્ધ માટેના પ્રેમની અને એક સૈનિક દ્વારા પોતાના પ્રેમને ખાતર ખેલાતા યુદ્ધ સામેના યુદ્ધની. શું પ્રેમમાં કે શું મૃત્યુ સામેના યુદ્ધમાં, માણસની

નિષ્ફળતા તો અવશ્યભાવિ છે, પણ એનો અર્થ એ નહીં કે માણસે સફળતા માટે પ્રયત્ન જ ન કરવો. ‘અ ફેરવેલ ટુ આર્મ્સ’ આવા જ એક પ્રયત્નની કથા છે.”૧

પ્લેન દુર્ઘટનામાં તેમજ બળદયુદ્ધમાં મોતને પરાજય આપીને જીતી ગયેલા આ સર્જક પોતાની કૃતિમાં અનોખા fighter પાત્રો સર્જવા માટે સક્ષમ છે. સુખ, દુઃખ અને મૃત્યુ બાબતે તેમનું ચિંતન નોખું છે કારણ કે, અનેકવાર મોતનો સામનો કરી ચૂકેલા, ચાર ચાર લગ્નજીવન જીવી ચૂકેલા હેમિંગ્વેએ પોતાના જીવનની ઘટનાઓને સર્જકના અનોખા દષ્ટિકોણથી મૂલવી છે. પછી એ દષ્ટિકોણ તેમની કૃતિઓમાં રચનાત્મક રીતે આવે છે.

‘a canary for one’ નામની તેમની ટૂંકીવાર્તા છે જેનો અનુવાદ ‘કેનેરી’ શીર્ષકથી ભોગીલાલ ગાંધીએ કર્યો છે. આ વાર્તામાં ત્રણ મનુષ્ય પાત્રો અને એક મનુષ્યેતર પાત્ર-પક્ષી છે. આ પક્ષી જ કેનેરી અને આ કેનેરી એટલે જ વાર્તામાં દર્શાવાયેલા ચિંતા અને દુઃખ વચ્ચે જીવવાના હવાતિયા. એ અર્થમાં આ પક્ષીપાત્રની હાજરી ઘણી સૂચક બની રહે છે. ટ્રેનમાં મુસાફરી કરતા વાર્તાકથક અને તેની પત્ની તથા મધ્યમ વર્ગની એક બીજી સ્ત્રી એ ત્રણ પાત્રો નિમિત્તે વાર્તાકારે ઘણું કહી દીધું છે. ત્રણેય ટ્રેનમાં મુસાફરી કરી રહ્યા છે, પેરીસના રેલ્વે પ્લેટફોર્મ પર ઊતરે ત્યાં સુધી બેવ સ્ત્રી વાતચીત દ્વારા એકમેકના પરિચયને પામે છે. પેલી મધ્યમવર્ગની સ્ત્રીએ પોતાની પુત્રીને પસંદગીના પ્રેમી સાથે પરણવા નથી દીધી તે બાબત વાર્તાની પશ્ચાદભૂમાં રહેલી છે અને વાર્તાના અંતિમ વાક્ય સાથે વાચકના મનોજગતમાં ટકરાય છે. મુસાફરી દરમિયાન ચિંતાસભર સ્ત્રીપાત્રનું નિષ્ફળતા અને દુભાવેલ જીવનનો અંદાજ મળી રહે છે. વાર્તાનું અંતિમ ચોટદાર વાક્ય જુઓ- “અમે પારિસ પાછાં ફર્યા હતાં, લગ્નવિચ્છેદ પછીના અમારા અલાયદા નિવાસ ગોઠવી લેવા માટે.”૨ સુરેશ જોષીએ આ વાર્તા અંગે પ્રાસ્તાવિકમાં નોંધ્યું છે- “પ્રૌઢ વયની બહેરી અમેરિકન સ્ત્રી ગાડીની ઝડપી ગતિથી ગભરાય છે. કશોક અકસ્માત થશે, એવી સદા એને દહેશત રહે છે. આ વીગત વાર્તાને સમર્થક નીવડે છે. એ સ્ત્રી પોતાના જમાનાથી બહુ પાછળ રહી ગઈ છે. એની પછીની પેઢીનાં આશાઆકાંક્ષાને એ સમભાવપૂર્વક ઓળખી શકતી નથી. જમાનાની તેજ રફતાર સાથે એ કદમ માંડી શકતી નથી. આમાંથી જ કરુણતા જન્મે છે. અમેરિકન પુરુષો જ આદર્શ પતિ હોય છે, એવી પોતાની માન્યતાને વશ થઈને પોતાની દીકરીને સ્વીસ એન્જિનિયર સાથે પરણાવી દેતી નથી, ને એના મનોવિનોદ માટે કેનેરી લઈ જાય છે. આમ કેનેરીને પ્રેમની અવેજીમાં એ મૂકે છે.

ગાડીની બહારની ઝડપથી સરી જતી દુનિયાની વીગતો બતાવવામાં લેખકે પૂરેપૂરી સાભિપ્રાયતા જાળવી છે. લેખક બળતા મકાનનો ઉલ્લેખ કરે છે. અમેરિકન દંપતીનો સંસાર પણ એ બળતા ઘર જેવો જ છે. એથી જ તો બંને છૂટાં પડે છે. બળતા ઘરના ઉલ્લેખની સાભિપ્રાયતા વાર્તાનું છેલ્લું વાક્ય વાંચ્યા પછી જ આપણે કળી શકીએ છીએ. કન્યાના જીવનમાં નિષ્ફળ પ્રેમને કારણે આવેલી ઉદાસીની છાયા પાથરનાર માતા કેનેરી વિશે કહે છે : ‘એને સૂર્યનો તાપ બહુ ગમે છે ઘડીકમાં તો એ ગાવા માંડશે.’ આ સૂર્યનો તાપ અને સંગીતથી

પોતાની કન્યાને વંચિત રાખવામાં પોતે જ કારણભૂત બની છે, તેની એને પોતાને ખબર નથી. આ આપણને સ્પર્શી જાય છે. એ પ્રૌઢા બહેરી છે. આ બહેરાપણું એને માટે સંરક્ષણાત્મક કવચ જેવું બની રહે છે. એ બહેરી છતાં કેનેરીના સંગીત વિશે ઉત્સાહી બની જાય છે, ને એ જ બહેરાપણું એની કન્યાના જીવનમાંથી પ્રેમના સંગીતને છીનવી લેવામાં કારણભૂત બને છે. 'અમેરિકન પુરુષો સારા હોય છે' આ વાક્ય એ ફરી ફરી, જાણે ધ્રુવપદ હોય તેમ, બોલ્યા કરે છે. xxx વાર્તામાંનું કેનેરી નિષ્ફળતાને માટેના આશ્વાસનના પ્રતીક રૂપે, આ છૂટાં પડેલાં દમ્પતી આગળ પણ રજૂ થાય છે. આમ, વાર્તાની વિશિષ્ટ રચનાને બળે વાર્તાનું છેલ્લું વાક્ય આવતાંની સાથે જ એનો નવો ઘાટ આપણા મન આગળ રજૂ થઈ જાય છે”૩

તેમની એક બીજી વાર્તાનો અનુવાદ ઉષા જોષીએ 'બુદ્ધો' શીર્ષકથી કર્યો છે. એ વાર્તામાં યુદ્ધને કારણે સર્જાયેલા વાતાવરણનું નિરૂપણ છે બધા પોતાનો જીવ બચાવવા માટે પોતાની મૂળ જગ્યા છોડીને બીજી જગ્યાએ જઈ રહ્યા છે ત્યારે એક ૭૬ વર્ષનો વૃદ્ધ ચિંતાતુર છે કારણ કે, એ એના પ્રાણીઓને છોડીને જ નીકળી આવવું પડ્યું છે. બકરી, બિલાડી અને પારેવાંને છોડીને આવવાનું દુઃખ વિશેષ છે એટલે જ લોકો જ્યારે પુલ ઓળંગીને સલામત જગ્યાએ પહોંચવાની મથામણમાં પડ્યા છે ત્યારે આ બુદ્ધો એ પુલ ઓળંગવાની ચિંતાને બદલે પોતાના પ્રાણીઓની ચિંતામાં છે. એ કહે છે કે- “હું તો પ્રાણીઓની માવજત કરતો હતો, હું તો માત્ર પ્રાણીની દેખભાળ કરતો હતો.”૪ યુદ્ધ એ સરકારી પોલીસીનો ભાગ હોઈ શકે અને સત્તાધારીઓ માટે મહત્વની જરૂરી ઘટના હોઈ શકે પરંતુ સામાન્ય મધ્યમવર્ગના નિર્દોષ લોકો માટે સમસ્યાઓનો ખડકલો બની રહે છે. કેટલાય વૃદ્ધો આ વાર્તાના પાત્રની જેમ માનસિક રીતે પડી ભાંગતા હશે તે તરફ આ વાર્તામાં સર્જક આંગળી ચીંધે છે.

The killers વાર્તાનો ગુજરાતી અનુવાદ 'હત્યારાઓ' શીર્ષકથી થયેલો છે એ વાર્તામાં પણ હેમિંગ્વેનું મોત સંબંધિત વલણ સ્પષ્ટ થાય છે. એક શહેરમાં બે વ્યક્તિઓ એન્ડરસન નામના વ્યક્તિને મારવા માટે આવ્યા છે અને આવા ભયાનક સમાચાર એક પાત્ર એ એન્ડરસનને મળીને આપે છે ત્યારે એન્ડરસનને આ વાતથી કોઈ ફરક નથી પડતો. તે પોતાના રૂમમાં જ પડ્યો રહે છે, કશે બહાર નીકળતો નથી. અહીં મૃત્યુ સંબંધિત એક અલાયદું ચિંતન આ પાત્રમાં જોઈ શકાય છે. કારણ કે, પોતાની સંભવતઃ થનારી હત્યાને લઈને પણ આ પાત્ર જરાય ચિંતિત નથી કે બચવા માટેના કોઈ પ્રયત્ન પણ કરતું નથી. 'જે થાય તે' એવાં નિશ્ચય પર આ પાત્ર આવી ગયું છે. યશવંત મહેતા નોંધે છે- “ધી કીલર્સ' અમેરિકાની સૌથી ઉત્તમ અપરાધકથાઓમાં સ્થાન પામી છે. હેમિંગ્વેની લાઘવપૂર્ણ અને ચોટદાર સંવાદકળા ઉપરાંત 'મૃત્યુ' માટેની એમની કાયમી નિસ્ખત અહીં જણાઈ આવે છે. 'ધી કીલર્સ'નું હવામાન વર્ષો સુધી વાચકના દિલોદિમાગ પર છવાઈ રહે એવું છે.”૫

નાદુરસ્ત તબિયતને લીધે ૧૯૫૪માં હેમિંગ્વે નોબેલ પુરસ્કારના કાર્યક્રમમાં જઈ નહોતા શક્યા અને સ્વીડનમાં રહેલાં યુ.એસ. ના એમ્બેસેડરે તેમના વતી આ પુરસ્કાર સ્વીકાર્યો હતો. પણ આ નોબેલ પુરસ્કારની ઘોષણા વખતે એ પુરસ્કારની સ્વીકૃતિના સૂરમાં આ સર્જકે જે કહેલું તે જુઓ, “Writing, at its best, is a

lonely life...I have spoken too long for a writer. A writer should write what he has to say and not speak it.”^૬

એટલે કે એકલતામાં જે સાહિત્ય સર્જન આકાર પામે છે તે શ્રેષ્ઠ બની રહે અને જે કહેવા માંગે તે લેખકે બોલવાનું નહીં પણ જે કહેવા માંગે તે લખીને બતાવવાનું છે એ હેમિંગ્વેની વાતમાં સર્જક તરીકેની ચેતના ભારોભાર દેખાય છે.

જેમ્સ નગેલ હેમિંગ્વેના લેખનની અસર સંદર્ભે કહે છે તે પણ મહત્વનું વિધાન છે, જુઓ- “changed the nature of American writing”^૭ જાણે આખા અમેરિકાના લેખન ઉપર તેમનો ગાઢ પ્રભાવ પડ્યો અને બદલાવ આવ્યો.

તો હેન્રી લુઈસના મતે- “Hemingway’s style was fundamentally shaped "in reaction to his experience of world war”^૮ હેમિંગ્વેના પોતાના યુદ્ધના અનુભવો તો એના સર્જન માટે મોંઘેરી મૂડીની જેમ કામ લાગ્યા છે.

તેમણે પોતાના મિત્ર એફ.સ્કોટ ફીઝગેરાલ્ડને લખેલા પત્રોના આ અંશ જુઓ, એમાંથી તેની સર્જક તરીકેની અનોખી વિશ્વસનિયતા પ્રગટ થાય છે,

“Turn your pain into creative power, and don’t cheat with it”

“Forget your personal tragedy,”

“... you especially have to be hurt like hell before you can write seriously. But when you get the damned hurt use it — don’t cheat with it.”

પોતાના દુઃખને રચનાત્મક શક્તિમાં કામે લગાડવાની આવી વાત તો હેમિંગ્વે જ કરી શકે. વ્યક્તિગત દુઃખોને ભૂલીને સર્જન કરવાનું કામ સાચો સર્જક કરતો હોય છે એવું તેમનું કહેવું હતું. મળેલા દુઃખ, ઘા સાથે સર્જકે બેઈમાની નહીં કરવી એ કથનમાં હેમિંગ્વે અનોખા સર્જક સાબિત થાય છે. ઉપરોક્ત કથનમાંથી એ પામી શકાશે કે લઘુનવલના કદની અને કેટલાક તો જેને લાંબી-ટૂંકી વાર્તા તરીકે જ ઓળખાવે છે તે ‘ઓલ્ડ મેન એન્ડ ધ સી’ ને નોબેલ શા માટે એનાયત થયો! Bye the way હેમિંગ્વે પોતે અસ્થા માછીમાર હતા જ એટલે આવું કથાનક એમને સારી રીતે ફળ્યું. કૃતિના કદ બાબતે વસંત જોશી નોંધે છે, “મૂળ અંગ્રેજીમાં એકસો અઠ્ઠાવીસ પૃષ્ઠોમાં છપાયેલી આ કથા નથી નવલિકા કે નથી નવલકથા. કથામાં મધ્યવર્તી પ્રસંગ એક જ છે અને નાયકના સ્વભાવમાં કોઈ ફેરફાર કે વિકાસ થતો દેખાતો નથી. સાહિત્યના કયા સ્વરૂપમાં એનું વર્ગીકરણ કરવું એ સવાલ તો રહેવાનો જ. પણ કથામાં કંઈક અસામાન્ય છે એટલું ચોક્કસ.”^૯

તેમની દરેક કૃતિમાં જીવનદર્શન, જીવનના રહસ્યો, જીવનલક્ષી સિધ્ધાંત જોઈ શકાય છે empathy-સહાનુભૂતિ અને compassion-કરુણાના તત્ત્વને દર્શાવતું તેમનું સાહિત્યસર્જન વિશ્વસાહિત્યમાં એક ઊંચાઈને

આંબી ગયું છે એમ પણ કહી શકાય. ‘A MOVEABLE FEAST’ નામની સ્મૃતિકથામાં સર્જકચિંતનના ચમકારા જેવાં વાક્યો લખે છે, જેમ કે- ‘families have many ways of being dangerous’. હેમિંગ્વેના જીવન વિશે હેમિંગ્વે બાદ ઘણું સંશોધન થયું. આ સર્જક bipolar disorderથી પીડાતા હોવાનું પણ સામે આવ્યું. અનેકવાર શારીરિક ઈજા પામેલા સર્જકને મગજ, ફેફસા, spleen-બરોળ, કીડની વગેરેની સમસ્યાઓ રહી હતી એની સાથે જ mental disorder માનસિક બિમારીનો કોઈ ઈલાજ ત્યારે હાથવગો નહોતો. યોગ્ય ડોક્ટર દ્વારા આ તેમની બીમારીને ઓળખીને તેની સારવાર આપી શકાય એવી પણ સ્થિતિ નહોતી. સર્જક માત્ર બાહ્ય શારીરિક ઈજા જ નહોતા પામ્યા પણ આંતરિક રીતે પણ ઘવાયા હતાં. Abrupt serious mood swings-ભાવોમાં ગંભીર ઉતારચઢવ, Blurred vision-ધૂંધળું દેખાવું, memory loss-સ્મૃતિલોપ, slurred speech-અસ્પષ્ટ ભાષા, tinnitus-અવાજ સંભળવાનો ભાસ જેવી કંઈ કેટલીય ગંભીર શારીરિક-માનસિક સમસ્યાનો સામનો તેમણે કરેલો.

હેમિંગ્વેએ જેટલું લખ્યું તેમાંથી જીવનના રહસ્યો અને સિદ્ધાંતોને પામી શકાય છે. નાઝીર મનસુરી સાહેબ વર્ગમાં કહેતા કે ન્યુટને શોધેલા નિયમનું જેમ મૂલ્ય છે તે રીતે આ હેમિંગ્વેની વાર્તા કે નવલકથામાં દર્શાવાયેલા સિદ્ધાંત-નિયમનું પણ મૂલ્ય છે. કૃતિમાં પોતે જે કહેવાનું છે તેને સતત છુપાવી રાખવાની કળા હેમિંગ્વેને હસ્તગત હતી. હેમિંગ્વેની અસર મોટાભાગના નામાંકિત સર્જકો ઉપર પડી છે. સુમન શાહે સંપાદિત કરેલ ‘આત્મનેપદી’ પુસ્તકમાં સુરેશ જોષીની મુલાકાતો મૂકી આપી છે, એમાં માલા કાપડિયાએ સુરેશ જોષીને પ્રશ્ન કરેલો કે- “તમે સભાનપણે કયા કયા સર્જકોની અસર તળે આવ્યા?” તેના જવાબમાં વિસ્તારથી વાત કરતા સુરેશ જોષી હેમિંગ્વેના પ્રભાવને આ રીતે દર્શાવે છે- “અને મેં હેમિંગ્વેને પણ ત્યારે વાંચ્યો, ને હેમિંગ્વેએ કહેલું કે Short stories, though short, must have an epic Grandeur એટલે ટૂંકી વાર્તા ભલે ટૂંકી રહી પણ મહાકાવ્યનો એમાં વ્યાપ હોવો જોઈએ. ત્યારે મને થયું કે આ બહુ પડકારનારી વાત છે. એટલે કશું લખવાની ઈચ્છા હોય, કશું કરવું હોય, તો આ કરવું જોઈએ. નહીં તો કશાનો અર્થ નથી.”૧૦

અનેક મુશ્કેલીનો સામનો કરીને તેમણે સાહિત્ય સર્જ્યું. schizophrenia-મતિભ્રમ નામના રોગનો પણ શિકાર બનેલા પણ જીવનના પાછલા વર્ષોમાં એ પોતાની બિમારીના સંદર્ભે ડોક્ટર પાસે જતાં પણ અચકાયા નથી. ઇલેક્ટ્રિક શોક દ્વારા કરવામાં આવતા ઈલાજથી કંટાળીને તેમણે આપઘાત કર્યો હોય એ સંભવ છે એવું મોટા ભાગના અભ્યાસીઓ માને છે. જુઓ- “TIL Ernest Hemingway begged his wife not to send him for more electroshock treatments because he lost so much of his memory he couldn’t even remember his own name. He committed suicide the day after his 36th shock treatment.”૧૧

હેમિંગ્વે સર્જકની ઈમાનદારી-ખુમારીના પ્રતીક સમા બની રહે છે. સર્જક હોવા તરીકેના મૂલ્યને પિછાણનારા આ સર્જક સંદર્ભે શિરીષ પંચાલ લખે છે- “અર્નેસ્ટ હેમિંગ્વેએ સાહિત્યકારના દ્વાસ વિશે એક સુંદર વાર્તા લખી હતી- ‘ધ સ્નોઝ ઓફ કીલિમાન્જારો.’ આ વાર્તા દરેક કીર્તિલાલયુ અને સ્ત્રીભૂખ્યા સાહિત્યકારોએ ધ્યાનથી વાંચવા જેવી છે. એ વાર્તાના નાયકને મરણ ટાણે પ્રતીતિ થાય છે કે સર્જક તરીકેની કારકિર્દીમાં દુશ્મન બનીને આવ્યાં હોય તો કીર્તિ, લક્ષ્મી અને સ્ત્રી.”૧૨

હેમિંગ્વેની કૃતિઓમાં મૃત્યુ સંબંધિત ચિંતન એક અલગ કક્ષાએ જ રજૂ થયેલું જોઈ શકાય છે, તેના કારણ બાબતે આપણે સુરેશ જોષીના આ મત સાથે સહમત થવું જ પડે- “સ્તીવન કેઈનની જેમ એમને(હેમિંગ્વેને) મતે પણ મનુષ્યની અંતિમ કસોટી તે મૃત્યુ છે. યુદ્ધમાં બહુ ખતરનાક રીતે ઘવાયા પછીથી હેમિંગ્વેએ મૃત્યુની નિકટતા એવી તો અનુભવી છે કે ત્યાર પછીથી બીજું કશુંય એમને એ અનુભવથી વધુ સાચું લાગ્યું નથી. મૃત્યુની નિકટતાએ જે સત્યને છતું કર્યું તેની વધુ ને વધુ સમીપ જવાનો પ્રયત્ન પછીથી કરવાનો રહે છે. આ જ કારણે આખલા સાથેનું દ્રન્દ્રયુદ્ધ એ મૃત્યુ સાથેના ભેટાનો જ એક વિધિ બની રહે છે, ને હેમિંગ્વેની કલ્પનામાં આથી જ તો એનું વિશિષ્ટ મહત્વનું સ્થાન છે. એ કીડા જેટલી રમ્ય છે તેટલી જ ભયંકર પણ છે. આ બંનેનું હેમિંગ્વે અદ્ભુત રીતે આલેખન કરે છે : વાસ્તવમાં એક આખું પુસ્તક જ એમણે આ વિષયને અર્પ્યું છે- ‘ઝેથ ઈન ધ આફ્ટરનૂન’(૧૯૩૩)”૧૩

પોતાની સાત નવલકથા, છ વાર્તાસંગ્રહો અને સ્મૃતિકથાને આધારે આ સર્જક વિશ્વસાહિત્યમાં અમેરિકાના classic writer તરીકેનું માનભર્યું સ્થાન ભોગવે છે. પણ ધારો કે કશું જ ના લખ્યું હોત અને માત્ર એક ‘ઓલ્ડ મેન એન્ડ ધ સી’ લખી હોત તો પણ વિશ્વસાહિત્યમાં તેમનું આ સ્થાન તો નિશ્ચિત જ હતું, કારણ કે એ કૃતિમાંનો old man વિશ્વસાહિત્યમાં ક્યારેય old થવાનો નથી...

સંદર્ભ :

૧. વિશ્વની શ્રેષ્ઠ નવલકથાઓ, દીપક મહેતા, સાહિત્ય સંગમ-સુરત, પ્ર. આ-૨૦૧૨, પૃ. ૨૫૩
૨. સુરેશ જોષીનું સાહિત્યવિશ્વ, અગ્રંથસ્થ, વિદેશિની, સંકલન-શિરીષ પંચાલ, ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી - ગાંધીનગર, પ્ર. આ-૨૦૧૧, પૃ.૨૪૭
૩. એજન, પૃ. ૧૮-૧૯
૪. એજન, પૃ. ૩૬૦
૫. વિશ્વશ્રેષ્ઠ વાર્તાઓ, યશવન્ત મહેતા, ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય-અમદાવાદ, પુનર્મુદ્રણ-૨૦૦૬, પૃ. ૬૦૪
૬. <https://fs.blog/ernest-hemingways-nobel-acceptance-speech/>
૭. https://en.wikipedia.org/wiki/Ernest_Hemingway

૮. એજન

૯. ધ ઓલ્ડ મેન એન્ડ ધ સી-અપરાજેય, અર્નેસ્ટ હેમિંગવે, અનુ. રવીન્દ્ર ઠાકોર, પ્રો. વસંત જોશી અનુવાદિત
'પ્રાસ્તાવિક'માંથી , શબ્દલોક પ્રકાશન-અમદાવાદ, પાંચમું પુનર્મુદ્રણ-એપ્રિલ ૨૦૧૪, પૃ. ૪

૧૦. આત્મનેપદી, સંપા. સુમન શાહ, પાર્શ્વ પ્રકાશન-અમદાવાદ, પ્ર.આ. માર્ચ ૧૯૮૭, પૃ. ૧૦૩

૧૧. https://www.reddit.com/r/todayilearned/comments/2ht9rc/til_ernest_hemingway_begged_his_wife_not_to_send/?rdt=44863

૧૨. સન્નિધિ સાહિત્યની, શિરીષ પંચાલ, પાર્શ્વ પબ્લિકેશન-અમદાવાદ, પ્ર. આ. એપ્રિલ ૧૯૯૭, પૃ. ૫૨

૧૩. અમેરિકાના સાહિત્યનો ઇતિહાસ, માર્કસ કન્લીફ, અનુ. સુરેશ જોષી, વોરા એન્ડ કંપની પબ્લીશર્સ-મુંબઈ,
પ્ર. આ. ૧૯૬૫, પૃ. ૩૮૨

- ધ ઓલ્ડ મેન એન્ડ ધ સી-બુટ્ટો માછીમાર અને દરિયો, અનુ. જયા મહેતા (એમ.એ.ના અભ્યાસ દરમિયાન
નોંધેલી વિગતમાં અન્ય માહિતી નોંધાયેલ નથી.)

ડૉ. મનોજ માહ્યાવંશી, ગુજરાતી વિભાગ, ડૉ એ.પી.જે. અબ્દુલ કલામ સરકારી કોલેજ, સિલવાસા, દાદરા
નગર હવેલી, ભારત-૩૯૬૨૩૦.

Email: mahyavanshimanoj@yahoo.co.in